

**АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ДУШПАСТИРСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ
ГРЕКО-УНІАТСЬКОЇ ЦЕРКВИ
(ВОЛИНЬ, ДРУГА ПОЛОВИНА XVIII – ПЕРША ТРЕТИНА XIX СТ.)**

На основі маловідомих архівних джерел висвітлено окремі аспекти душпастирської діяльності греко-уніатської церкви на теренах Волині. Зокрема, акцентовано увагу на освіті парафіяльного духовенства, монастирській жіночій освіті та на діяльності шпиталів.

Ключові слова: греко-уніатська церква, Волинь, духовенство, освіта, жіночі монастирі, школи, шпитали.

Душпастирство, або турбота про спасіння душ вірних, є підставою існування церкви, її основною діяльністю. Саме висвітлення цієї ділянки дозволяє усвідомити той вплив, який церква мала на суспільне життя в цілому й на життя пересічних віруючих зокрема. Особливо це стосується греко-уніатської церкви на теренах Волині, висвітлення місця якої в соціумі XVIII – XIX ст. є перспективною ділянкою сучасних історичних досліджень.

Проте сама ця сфера знайшла найменше відображення в джерелах. Це й зрозуміло, адже переважна більшість документів офіційного характеру фіксувала негативні явища, а не позитивні, що пояснюється специфікою їх створення. Тому джерельна база душпастирської діяльності церкви, а саме розвиток освіти жіночих монастирів, освіти білого духовенства і добродійної діяльності, відрізняється слабкою репрезентативністю.

Розвиток церковної освіти, зокрема освітньої діяльності Василіанського ордену, безперечно, займав пріоритетні позиції як в історіографії XIX ст., так і XX – XXI ст. [1, 2, 3, 4]. Втім, попри таку зосередженість сучасної історіографії на освітній діяльності уніатської церкви, питання шкільництва жіночих згромаджень залишається на маргінесах. Жіночі уніатські монастирі лише побіжно згадуються в сучасних працях, присвячених монастирям Волині [5]. Проте без дослідження цих аспектів душпастирська діяльність уніатської церкви не отримає всебічного висвітлення. Єдиною відомою нам розвідкою освітньої діяльності василіанок є праця польського історика Я. М. Гіжицького (псевдонім Волиняк), написана ще наприкінці XIX ст. [6]. Не більше відомо про освіту парафіяльного духовенства та добродійну діяльність уніатської церкви. Якщо в сучасній польській історичній науці питання добродійної діяльності католицької церкви виокремилися в окремий блок досліджень, то, на жаль, уніатській церкві в цьому менше поталанило. Звичайно, насамперед це пояснюється браком джерел і, за словами польського дослідника С. Набиванця, слабким розвитком цієї сфери життя церкви [7, с. 230].

Тому метою нашої розвідки є постановка та спроба висвітлення найменш досліджених аспектів душпастирської діяльності уніатської церкви. Зокрема, увагу акцентуємо на таких блоках актуальних питань, як освітня діяльність жіночих монастирів, парафіяльна освіта та благодійницька діяльність церкви.

Монастирська освіта в кінці XVIII – на початку XIX ст. становила левову частку всієї церковної уніатської освіти. У всій Віленській окрузі, до якої входили і територія Волині, із 75 шкіл 50 знаходилися на утриманні монастирів. Важливо уточнити, що першість у монастирській освіті належала василіанам, школи яких складала 26 % від усіх монастирських шкіл католицьких церков [8, с. 11]. Цьому сприяла урядова політика, адже ще за указом Катерини II від 1795 р. функціонувати могли тільки ті василіанські монастирі, що займалися освітою юнацтва. Орденське

керівництво, розуміючи, що саме існування монастирів прямо залежне від їх освітньої діяльності, брало активну участь у фінансуванні освіти [9, арк. 3; 10, арк. 6-7].

Як відомо, із 13 училищ для світського юнацтва, які утримували на поч. XIX ст. василіанські монастирі, у Луцькій єпархії було зосереджено 7: у Барі Подільської губернії, в Умані, Каневі й Лисянці Київської губернії, у Любарі, Володимирі та Овручі Волинської губернії [11, с. 167]. Усього, за даними 1822 р., у всіх василіанських школах Російської імперії навчалось, 4384 учнів, із них на Правобережній Україні – приблизно 2134 особи [8, с. 57].

Утім, все це стосувалося лише чоловічих чернечих згромаджень, жіночі обителі не могли похвалитися такими відомими школами, хоча це не означає їх відсутності.

Рівень освіти уніатських жіночих монастирях був нижчим від латинських жіночих монастирів. Причини цього пояснюються як браком фінансування, так і меншою кількістю існування самих монастирів. Також така ситуація виникала із відмінного характеру східної духовності монастирів, виразниками якої на той час значною мірою виступали саме жіночі, а не чоловічі монастирі, які підпали значно більшій латинізації.

Відповідно до постанов Замойського синоду, чоловічі і жіночі монастирі повинні були займатися освітою та вихованням світської молоді. Утім, якщо школи в чоловічих монастирських спільнотах були дуже поширеними вже в другій половині XVIII ст., то жіночі школи значно пізніше, лише наприкінці XVIII ст. [12, с. 171]. Перешкодою у розвитку діяльності василіанок була й нестабільна соціально-політична ситуація, яка панувала на цій території. Окрім того, слід пам'ятати, що на підросійських теренах у зазначених хронологічних межах жіноча освіта перебувала в зародковому стані.

Навність шкіл при жіночих монастирях залежала від волі як єпископа, у підпорядкуванні якого вони перебували, так і світських осіб, які могли посприяти фінансово. Так, коли ігуменя монастиря в Полонному Текля Тиска виявила бажання в 1811 р. заснувати школу для дівчаток, то передусім звернулася за дозволом до місцевого єпископа [4, арк. 56].

На початку XIX ст. на теренах Волині в результаті російської ліквідаційної політики функціонувало лише 3 жіночих василіанських обителі в Полонному, Володимирі та Дубно, які до того ж належали до розряду найбідніших [11, с. 168-169]. Саме їх освітню діяльність ми розглянемо більш докладно.

Школи василіанок були малі та обмежувалися наданням елементарної освіти й навичок жіночого рукоділля, що було характерним і для латинських жіночих монастирів [14, с. 60]. Більші педагогічні заклади існували рідше. Прикладом може бути школа василіанок у Вітебську, яка з річного прибутку в 4500 злотих утримувала 20 дівчат. Тут дівчата могли здобути значно ширшу освіту. Окрім елементарних умінь писати та читати, у школі навчали релігії, польської, російської, французької та німецької мов, малювання, географії та історії. Програма наук залежала від самої ігумені, яка підтримувала стосунки з цього питання з директором Вітебської гімназії та Віленським університетом [6, с. 250].

На досліджуваних теренах не функціонували школи такого ґатунку. Невеликі школи для дівчат були розташовані, окрім трьох жіночих монастирів, ще при Дерманському чоловічому монастирі. Десь приблизно протягом 1800 – 1803 років тут існувала школа для 12 дівчат на повному утриманні Дерманського абатства, щорічні витрати якого на жіночу школу становили 5000 злотих [9, арк. 3]. Навчали дівчаток василіанки з ліквідованого російською владою Корецького монастиря, зокрема ігуменя Текля Тиска та сестри Йосафата Забежевська, Христина Забежевська й Антоніна Карвовська [6, с. 252]. На жаль, цей жіночий пансіонат проіснував недовго і був скасований уже в 1803 р.

За нашими даними, при монастирі в Полонному школа існувала протягом 1811 – 1839 р., що було обумовлене рядом причин. По-перше, покращився матеріальний стан монастиря, що дозволило в 1811 – 1813 рр. побудувати новий костел

(попередній був насильно приєднаний до православ'я ще в 1795 р.) та заново вимурувати монастир [6, с. 158]. А по-друге, після смерті в 1810 р. ігумені цього монастиря Катерини Журавської відповідно до рекомендації єпископа було обрано на цю посаду вже згадувану нами Теклю Тиску, ігуменю ліквідованого Корецького монастиря, яка проводила активну педагогічну діяльність у Дерманській школі [13, арк. 56]. Оскільки в цьому монастирі переважали інокіни старшого віку, яким було тяжко займатися освітньою діяльністю, нова ігуменя випросила дозвіл єпископа перевести з Корця до Полонного монахиню Христину Забжезьку, яка б зайняла посаду містрині [13, арк. 56]. Кількість учениць у цій школі була незначна і становила на початок XIX ст. 4 особи.

Школа у Володимирському монастирі була заснована ще в 70-х рр. XVIII ст. Започаткував її митрополит Ф. Володкевич, виділивши на це монастирю 1400 злотих. Спочатку монастир регулярно отримував проценти від капіталу, але з 1795 р. ситуація погіршилася, свідченням чого є звертання василіанок до Т. Чацького, який у 1803 р. візитував монастир, із проханням допомогти повернути капітал, обіцяючи навзаєм збільшити кількість учениць [6, с. 253-253]. Як і в Полонному, у школі Володимирських монахинь навчалось лише 4 дівчинки. Припускаємо, що прохання монахинь не отримали результату, оскільки після 1803 р. про школу вже нічого не чути.

При Підборецько-Дубенському монастирі також існувала школа. За даними джерел, у 1803 р. монахині просили надати їм письмові правила для навчання бідних шляхтянок, також обіцяючи збільшити кількість учениць [6, с. 253].

На відміну від Вітебської школи, у монастирях Луцької єпархії дівчат навчали лише релігії, писати, читати і жіночих робіт.

Хто ж вони, учениці монастирських шкіл? Переважно це були дівчата з бідних шляхетських родин, на відміну від уніатських монастирів Львівської єпархії, де, згідно з дослідженням О. Духа, переважали дівчата з міщанського середовища [12, с. 171]. Частина з них перебувала в родинних зв'язках із самими монахинями, що також було характерним і для латинських монастирів. Наприклад, у Дубенському монастирі з 5 учениць три перебували в родинних зв'язках із монахинями (родичка ігумені Абрамовичівни і 2 родички монахині Долановської) [15, арк. 8]. Лише дві учениці перебували на утриманні монастиря, інші – утримувалися коштом самих монахинь, які, ймовірно, отримували від батьків дівчаток плату. Це був один із видів заробітку василіанок, які, відповідно до східної традиції, самі себе утримували.

З причин своїх незначних прибутків монастирі в Луцькій єпархії не мали окремих приміщень для учениць. Дівчатка проживали в келіях разом зі своїми родичками-монахинями та містринями. Лише в Дерманському абатстві монахині та учениці проживали окремо.

Навчання в більшості випадків було безкоштовне, дівчатка перебували на повному утриманні монастиря. Утім, є дані, що частина учениць таки вносила плату, переважно незначну [15, арк. 9 зв.; 12, с. 253].

З огляду на розпорядження місцевих Луцьких єпископів про збільшення кількості учениць у Дубенському монастирі на навчання до містрині Черняхівської приходили учениці з міста [15, арк. 10 зв.]. Можливо, це було характерним явищем в освітній діяльності жіночих монастирів, проте через брак джерел можемо лише висувати припущення.

Загалом у всіх жіночих уніатських монастирях, які перебували під владою Російської імперії, на 30-ті рр. XIX ст. навчалось 96 учениць, найменша кількість із яких перебувала в монастирях Луцької єпархії [12, с. 257]. Для порівняння зазначимо, що в римсько-католицьких монастирях, у яких освітня діяльність мала більш давні традиції, на тих теренах навчалось 1171 учениця [12, с. 257]. Попри такі незначні здобутки василіанок в галузі освіти, вони, у міру своїх скромних можливостей, плідно працювали, надаючи своїм ученицям релігійно-моральне виховання, яке відповідало практиці тих років.

Як уже відзначено, освітня діяльність уніатської церкви була зосереджена в руках Василянського ордену, який, у свою чергу, не приділяв необхідної уваги освіті білого духовенства. Оскільки наявність та розвиток шкіл передусім залежали від рівня фінансування, а уніатське духовенство репрезентувало "селянську віру", – рівень його освіти був нижчим порівняно з багатшим католицьким духовництвом. Загалом освіту уніатське духовенство отримувало в римських алюмінатах, папському алюмінаті у Вільно та в кількох малочисельних єпархіальних семінаріях.

Відзначимо, що з осіб уніатської ієрархії та членів Василянського ордену, які проживали з 1686 до 1730 р., освіту в папських алюмінатах здобули близько 88 осіб [16, арк. 12]. У Папському алюмінаті у Вільно, що розпочав свою діяльність з 1753 р. та утримував 16 кліриків з усіх єпархій та 4 ченці, освіту здобували переважно представники вищого духовенства. Відправлення уніатів на навчання до Риму (у грецьку Афанасієвську колегію та колегію Пропаганди Віри) після третього поділу Речі Посполитої було обмежено [16, арк. 16].

Окремого розгляду потребують церковні освітні заклади на досліджуваних теренах. Насамперед слід наголосити на тому, що створення семінарій у XVIII ст. можна розглядати як справу приватної ініціативи, акт просвітницької активності того чи іншого єпископа. Тому через різні обставини більшість шкільних проектів так і залишилися не реалізованими.

Особливо яскравим прикладом того, як найкращі просвітні змагання деяких найбільш активних уніатських діячів завершувалися невдачею, є історія Володимир-Волинської семінарії. У 1713 р. митрополит Лев Кішка запропонував створити семінарію при Володимирському василянському колегіумі [17, арк. 35]. Передбачалося на її утримання 400 злотих із маєтків митрополита, і частину мало фінансувати парафіяльне духовенство. За статутом семінарії, до неї могли вступити юнаки з 16 років. У 1719 р. Лев Кішка дав фундушевий запис на 180 тис. злотих на Зимненський новіціат та Володимирську уніатську семінарію в рівній частині. Суму цю митрополит забезпечував своїми маєтками. Передбачалося, що семінарія буде перебувати в підпорядкуванні ректорів-василян. На прибутки з маєтків у семінарії повинні були утримуватися 12 семінаристів [17, арк. 37]. На час Замоїського собору Володимирська семінарія вже функціонувала в складі 6 вихованців. Зауважимо, що освітніх піклувань митрополита Лева Кішки не підтримували ні Василянський орден, ні парафіяльне духовництво, на що скаржився ректор колегіуму [17, арк. 38]. Згодом митрополит зменшив фундушеву суму, і до середини XVIII ст. при Володимирському колегіумі навчалася вже 6 семінаристів. А в 1750-тих рр. семінарія припинила своє існування [17, арк. 39].

У першій половині XVIII ст. луцькі єпископи Йосиф Виговський (1730 – 1752) та Феодосій Рудницький-Лубенецький (1730 – 1752) посилали алюмінів до Львівської папської колегії, де для них було виділено 3 стипендії. Зрозуміло, що такої кількості місць було замало для єпархії [17, арк. 40]. Тому вже за урядування наступного єпископа – Сильвестра Рудницького-Лубенецького (1752 – 1777) – було створено в Луцьку семінарію, спочатку на 4, а вже з 1790 р. – на одного клірика та одного професора. За даними польського дослідника М. Радвана, на 1802 р. греко-уніатська церква мала 90 кліриків, з яких у Луцькій єпархії було лише 9 [18, с. 146]. Слід відзначити, що фундуш Луцької уніатської семінарії на 1818 р. становив 121328 злотих, що було значно менше, ніж у кожній з трьох семінарій білоруських єпархій. Отже, слабе фундушеве забезпечення семінарії стояло на заваді її розвитку.

З 1776 р. існувала семінарія в Житомирі, фундуш на яку призначив у сумі 200 тис. злотих генеральний офіціал Київської митрополії М. Примович. Семінарія була створена при церкві Преображення [17, арк. 43]. Освіту тут мало здобувати п'ятеро кліриків. Зауважимо, що М. Примович ще у 70-х роках XVIII ст. надав Львівській колегії грошовий фундуш у розмірі 32 тис. польських злотих на стипендії для виховання в ній 4-х юнаків, білих кліриків. З питанням утворення семінарії в Житомирі М. Примович звертався до сейму, що в той час вирішував питання поліпшення народної освіти. Догляд за новою семінарією був наданий Едукаційній

комісії. Ректором був призначений сам М. Примович, віце-ректором – Георгій Грош-Туркевич, архідиякон Острозької кафедри, людина дуже освічена й енергійна. У 1781 р. фундушевий запис М. Примовича на заснування місії та семінарії було занесено до Житомирських гродських книг, а в 1782 р. його підтвердив митрополит Смогоржевський [17, арк. 44]. У цьому ж 1782 р. генерал Лев Мельницький зробив надання на житомирську уніатську місію та семінарію, а саме селище Мінійки в Київському воєводстві Житомирського повіту.

Утім, у 1795 р. семінарія та її фонди перейшли до рук православної ієрархії, що започаткувало тривалі майнові конфлікти. Так, уже на поч. XIX ст. колишній ректор семінарії Гачевський намагався її відновити та повернути грошові суми, які заповів на її утримання М. Примович. Проте фондовані їм суми були вже роздані різним поміщикам під заставу їх маєтків, і сплата відсотків затримувалася. Невдало закінчилися і всі спроби уніатського єпископа С. Левинського повернути семінарії 252460 злотих [19, с. 43].

У Радомишлі на підставі заповіту митрополита Я. Смогоржевського наприкінці XVIII ст. розпочалося будівництво семінарії, але її функціонування на початку XIX ст. є досить сумнівним з огляду на зміни в політичному статусі земель.

Поодинокі дані джерел указують, що освітянські шляхи частини парафіяльного духовенства пролягали через Житомирські, Овруцькі, Домбровицькі та інші середні школи, частина яких утримувалася за коштом казни (7 шкіл), а частина перебувала під управлінням католицьких монастирів, першість серед яких тримали піари [20, с. 1-45]. Кількість учнів-уніатів у цих школах була мінімальною, а встановити процентне відношення священницьких дітей наразі не вдається через фрагментарність джерел. Загалом бідне уніатське духовенство було дуже мало представлене в середній ланці шкільництва.

За даними консисторських документів, для більшості членів парафіяльного духовенства освіта обмежувалася навчанням пастирських практик та літургії в домашніх умовах від батька чи тестя. Проте, якщо дозволяв матеріальний статус, частина парафіяльного духовенства Волинської губернії відправляла своїх дітей на навчання, свідченням чого є той факт, що із 72-х священників Ковельського повіту у 27-ми діти, за даними 1839 р., навчалися в духовних закладах [21, арк. 244-250].

Утім, зауважимо, що на той час і освіта православного духовенства, навіть урахувавши підтримку держави, перебувала не на належному рівні. У Києві, який був головним осередком освіти православного духовництва для цілої Росії, у 1805 р. навчалось 1146 семінаристів, освітній рівень яких був невисокий [3, с. 190]. Загалом, на середину XIX ст. кожен п'ятий священник Київської єпархії взагалі не мав ніякої освіти [22, с. 264]. Найкращі позиції в розвитку духовної освіти Правобережжя займала католицька церква. Зокрема, зазначимо для порівняння, що католицьке духовенство Луцько-Житомирської єпархії мало на початку XIX ст. три семінарії в Луцьку, Житомирі та Олиці [23, с. 257].

Підсумовуючи розгляд стану розвитку парафіяльної освіти уніатського духовенства, зазначимо, що її відрізняв досить низький рівень. Проте це було характерним явищем для освіти досліджуваного періоду, по-друге, унія не так давно була запроваджена на цих теренах, а тому церковна ієрархія не мала часу для освітньої діяльності, яка й так не була пріоритетною. Утім, відзначимо, що незначний рівень освіти білого кліру мав і певний позитив, адже парафіяльне духовництво не зазнало такого рівня латинізації і полонізації, як більш освічені представники чорного духовенства.

Розгляд душпастирської праці Церкви не був би повним без висвітлення питання добродійництва, яке завжди вважалося однією з її основних функцій. Підтримкою убогих, відкриттям шпиталів та притулків для престарілих тощо займалася й уніатська церква в Україні. Утім, мають слушність сучасні історики церкви, які констатують, що саме ця сторона діяльності церкви відображена в

документах найгірше, а звідси – й малодослідженість цієї проблематики на сучасному етапі.

Найкраще сьогодні збереглися візитації римсько-католицької церкви – звідси й значно кращий рівень розвитку досліджень шпиталів у сучасній польській історіографії [24, с. 59-75].

Згідно з постановами Тридентського собору, римсько-католицька церква з XVI ст. почала формування нових форм суспільної опіки над найбільш бідними членами суспільства.

Природа терміна "hospitalis" (у перекладі з латинської – гостинний) доволі неоднозначна. Спочатку шпиталіями називали притулки для вбогих та неповносправних, з часом ця назва закріпилася за військовими лікувальними установами і діє до нині. А медичні заклади для військових у той час мали назву лазарети, хоча первісне значення цього терміна мало зовсім інший характер (лазарети були притулками для хворих на проказу).

Шпиталь у XVII – XVIII ст. – інституція, головною метою якої була соціальна опіка над найбільш бідною частиною суспільства, жебраками та людьми похилого віку. Допомога хворим становила другорядну його функцію, хоча це не означає, що в шпиталях не було таких людей. Тобто шпиталь виконував три функції – лікарні, гостинного двору та притулку. Остання функція переважала. Навіть сама назва шпиталю в латинських і уніатських візитаціях (шпиталь для убогих) свідчить, що пріоритетні позиції тут займала саме турбота про бідних та жебраків [25, с. 16]. Це відповідає науці церкви, у якій більша вага надавалася зціленню душ, аніж тіл (тобто лікуванню). Згідно із синодальними постановами з 1762 р. після сповіді хворого священник був зобов'язаний залишити письмове свідчення цього факту для лікаря. В іншому випадку лікар не мав права відвідувати хворого, який не відбув сповіді [25, с. 26]. Джерела, що стосуються уніатських шпиталів, не подають нам такої інформації, але виконання підопічними шпиталю релігійних практик, а саме молитов за фундаторів, було обов'язковою умовою їх проживання в цій установі [26, арк. 32].

На відміну від центральних земель Речі Посполитої, де наприкінці XVII ст. була вже сформована шпитальна сітка і близько 60 % міських та 21 % сільських парафій мали шпиталі [25, с. 8.], на теренах Волині ситуація була значно гірша. На жаль, наявні фрагментарні дані з уніатських шпиталів не дають можливості зробити якісь підрахунки, це вимагає додаткових досліджень. Ми можемо лише констатувати факт наявності шпиталів при частині василіанських монастирів та парафій. Сучасний дослідник монастирів Волині С. Горін зазначає, що при православних волинських монастирях уже з XVII ст. частішають випадки заснування шпиталів, що він пояснює впливами василіанського ордену, у якому приділялася більша увага душпастирській діяльності [27, с. 90]. Дослідниця О. Потимко відзначає, що у Львові протягом XVI – XVIII ст. існувало 5 українських шпиталів – при братствах Успенському, Богоявленському, Благівіщенському, Миколаївському і П'ятницькому [28, с. 98.]

З наявних фрагментарних даних можемо стверджувати, що шпиталі як у православній, так і уніатських церквах не здобули такого поширення, як у Католицькій церкві. Проте це питання турбувало уніатську ієрархію. У 1810 р. в Луцькій єпархії, за наказом єпископа Ф. Корсака проводилося збирання відомостей про шпиталі. Питальник містив 5 питань: 1) наявність шпиталю та його фонду; 2) на яку кількість людей зафонований; 3) порядок утримання вбогих в шпиталі; 4) кількість утримуваних на той час; 5) скільки це можна в ньому вмістити [13, арк. 3].

З почерпнутих відомостей випливає, що функціонування шпиталів, як і самих монастирів, передусім залежало від наявності фінансування. Так, фондуш на шпиталь при Кременецькому кляшторі був наданий ще в 1630 р. волинським магнатом Лаврентієм Древінським, який передбачав щорічні надання із добр с. Конопва збіжжя, круп, гороху, а також по 5 злотих. Коронний маршалок Петро Богданович у 1567 р. вніс фондуш на Загорівській монастир (десятину з добр), який був зобов'язаний із цієї десятини утримувати шпиталь [13, арк. 2, 4]. Утім, далеко не завжди цей фондуш був сталий та не підлягав змінам. Уже на поч. XIX ст. шпиталі в

цих монастирях перебували в стані занепаду. Долі шпиталів були тісно пов'язані з їх монастирями, у разі матеріальної скрути, невдалих судових процесів припинялося їх утримування. При Кременецькому монастирі через судові процеси з нащадками фундатора та міщанами, які привласнили собі частину власності шпиталю, на час нашого дослідження від шпиталю залишилася лише згадка. Подібна ситуація була характерна і для Загорівського монастиря, який, проте, на 1810 р. утримував уже своїм коштом невеликий шпиталь [13, арк. 4 зв.]. Хоча, це залежало насамперед від майнової спроможності самого монастиря, адже далеко не кожен із 28 уніатських монастирів на теренах Правобережжя, більшість із яких були досить бідними, міг дозволити собі утримання шпиталю. Якщо на 1805 р. у таких монастирях, як Почаївський, Жидичинський, Дерманський і Уманський, річний прибуток становив від 10 до 30 тис. злотих, то більшість (16 монастирів) отримували менше 1 тис. [11, с. 165-169]. На жаль, не володіємо даними про існування в Дерманському, Уманському, Жидичинському монастирях шпиталів. Щодо Почаївського, то, за даними М. Радвана, він утримував шпиталь, проте виключно за власний рахунок, без будь-якого грошового подання [18, с.113]. При Овруцькому монастирі, річний прибуток якого на 1805 рік становив 1500 руб., був побудований шпиталь для монастирських людей. Його фондуш (4 тис. злотих), наданий самим монастирем, був відданий під процент місту [26, арк. 32]. Згідно з відомостями польського історика Я.М. Гіжицького, існував шпиталь і при Луцькому монастирі, щоправда, ці дані стосуються XVII ст., і, судячи з вищесказаного, ми не можемо ні ствердити, ні заперечити його наявності у досліджуваній період [29, с. 52].

На теренах Речі Посполитої шпиталі передусім з'являлися в містах, у селах вони були спочатку винятковим явищем, хоча пізніше, у кінці XVII ст., і тут стали значно поширеними [25, с. 6]. Очевидно, це було характерним явищем і для українських земель, а саме Волині. Хоча, звичайно, не набуло тут належного поширення. За нашими даними, існували на поч. XIX ст. шпиталі при церквах у Гороховій і Олиці, засновані ще в XVII ст. У 1671 р. брацлавський каштелян князь Сангушко з дружиною надали фондуш на утримання шпиталю при Горохівській церкві Св. Трійці, а в 1692 р. князь М. Радзівіл зафундував шпиталь при Благовіщенській церкві в Олиці [13, арк. 6,10].

В інвентарі м. Дубно за 1723 р. зафіксована наявність у місті кількох шпиталів: шпиталь при католицькому монастирі, шпиталь руський, шпиталь єврейський [30, с. 4-25].

Не завжди у фондуші шпиталю було зазначена кількість осіб, яка мала в ньому утримуватися. Виходячи із незначного фінансування, припускаємо, що їх кількість була незначна і нараховувала до 10 осіб. У відомих нам шпиталях кількість убогих фігурує як "кілька осіб", і лише в Олицькому вона досягає 12. Зауважимо, що засновником Олицького шпиталю було церковне братство, яке отримало надання від Радзівіла з умовою, як зазначено в документі: "aby zysk z tego szynku obracali na potrzeby ubogich..." [13, арк. 10]. Братство, окрім 12 проживаючих у шпиталі, опікувалося ще й іншими убогими, які не мали засобів до проживання.

Від початку розвитку шпитальництва особи жіночої і чоловічої статі проживали разом під одним дахом. Але вже з XVII ст. це було заборонено церковними законами, але, як свідчить практика, рідко дотримувалося [25, с. 8-9]. Усе залежало від майнових можливостей шпиталю, тобто наявності окремих приміщень, що, вочевидь, було рідкістю. За нашими даними, в Олицькому шпиталі утримували 12 убогих жіночої статі, хоча незрозуміло, чи було це свідомим або випадковим фактом [13, арк. 10]. В Овруцькому шпиталі спільно проживали і жінки, і чоловіки.

Ще рідше можна зустріти дані про імена чи професії утриманців шпиталів. Завдяки детальному звіту Овруцького ігумена до нас дійшли їх імена, вік та колишній вид діяльності. Ймовірно, усі утриманці шпиталю були колишніми монастирськими робітниками, якими василіани опікувалися і в похилому віці. В Овруцькому шпиталі проживали: 1) Ілля, сліпий чоловік у віці близько 100 років; 2) Матвій, душевно хворий,

вік не вказано; 3) Пелагея, служниця фільварку, 90 р. 4) Михайл, 60 р.; 5) його дружина Глафіра, 60 р. [26, арк. 32].

Як уже відзначено, основним обов'язком мешканців шпиталів були молитви за фундаторів та добродіїв монастиря чи окремо шпиталю. Окрім того, у силу своїх можливостей вони були зобов'язані допомагати ченцям чи пароху як прислуга [26, арк. 32]. Це було зафіксовано в синодальних постановах [25, с. 37]. Загалом життя в католицьких шпиталях було нормоване церковною владою, імовірно, це стосувалося і шпиталів, які утримувалися уніатською церквою.

За яке фінансове забезпечення жили убогі в шпиталях? Насамперед їх проживання залежало від величини надання, яке, як правило, було незначним. Окрім фондушу, шпиталі нерідко отримували певні суми від інших осіб. Так, Кременецький шпиталь отримав у 1754 р. проценти від 300 злотих капіталу, наданого Я. Абрамовичем [13, арк. 2 зв.]. Проте прибутки від таких надань не були сталими, оскільки залежали від інфляції. Наприклад, Олицький шпиталь, який отримав від Ганни Гулевичівни 150 злотих капіталу, записаного на крамниці Олицького міщанина, спочатку приносив річного прибутку 15 злотих, то вже на 1810 р. – тільки 7 злотих [13, арк. 10]. Загалом, незначність фондушів, несталість надань призводила до того, що мешканці шпиталів були вимушені більше розраховувати на милосердя навколишніх жителів. Жебрацтво підопічних шпиталів було поширеним явищем як у католицькій, так і в уніатській церквах і не було заборонено церковними постановами [25, с. 40].

Стверджувати щось про інші монастирі наразі неможливо через брак інформації, проте припускаємо, що шпиталі, звичайно малочисельні, існували при більшості уніатських монастирів.

Таким чином, можемо стверджувати, що як жіноча монастирська й парафіяльна освіта, так і добродійницька діяльність уніатської церкви в кінці XVIII – початку XIX ст. перебували на невисокому рівні, проте активно розвивалися. Саме тому їх дослідження є необхідною частиною історичних студій, оскільки відкриває малознані ділянки життєдіяльності церкви. А без них неможливо відтворення цілісного образу церкви.

Список використаних джерел та літератури

1. Крыжановский Е. Учебные заведения в русских областях Польши в период ее разделов // КС. – 1882; Петров Н. Очерк истории базилианского ордена в бывшей Польше // ТКДА. – 1871; Трипольский М. Базилианские монастыри в Киевской епархии // КСВ. – 1872.
2. Кривошея І.І., Кривошея В.В., Близнюк І.І. Уманський базилианський монастир (1765 – 1834) // Уманщина в етнополітичній історії України (кінець XVIII – першої половини XIX ст.). – К., 1998; Побірченко Н. Школа базилианського кляштора в Умані: українсько-польський контекст // Краєзнавство Черкащини: №7, 2004, спецвипуск / Ред. кол.: В.М. Мельниченко та інші. – К., 2004.
3. Beauvois D. Szkolnictwo polskie na ziemiach Litewsko-Ruskich. 1803 – 1832. – Т. 2. – Szkoły podstawowe i średnie. – Lublin: Redakcja Wydawnictw KUL., 1991.
4. Piątupczak-Majerowicz M. Bazylianie w Koronie i na Litwie. Szkoły i książki w działalności zakonu. – Warszawa-Wrocław: Państwowe wydawnictwo Naukowe, 1986.; Rzemieniuk F. Unickie szkoły początkowe w Królestwie Polskim i w Galicji 1772 – 1914. – Lublin: Towarzystwo naukowe KUL., 1991.
5. Жилюк С., Костриця М. Монастирі Волині. – Житомир., 1996; Рожко В. Православні монастирі Волині і Полісся. – Луцьк, "Media" 2000.
6. Giżycki J.M. Z przeszłości Zakonu Bazylikańskiego na Litwie i Rusi. – Lwów, ok.1880.
7. Nabywaniec S. Archidiecezja Kijowska w okresie rządów arcybiskupa metropolity Felicjana Filipa Wołodkowicza 1762 – 1778. – Rzeszów, 1998.
8. Muzeum Czartoryjskich w Krakowie. – Rkp. 1899.
9. Державний архів Волинської Обл. (далі ДАВО.) – Ф. 382, оп. 2, спр. 53, арк. 3.
10. ДАВО. – Ф. 382, оп. 2, спр. 251, арк. 6-7.

11. Radwan M. Bazylianie w zaborze Rosyjskim w latach 1795 – 1839 // *Nasza Przesz łość*, t. 93: 2000.
12. Duch O. *Żeńskie monasterium eparchii lwowskiej i przemyskiej w XVII i XVIII wieku. Praca doktorska napisana pod kierunkiem prof.dra hab. Henryka Gapskiego.* – Lublin, 2005.
13. ДАВО. – Ф. 382, оп. 2, спр. 144, арк. 56.
14. Borkowska M. *Życie codzienne polskich klasztorów żeńskich w XVII – XVIII wieku.* –Warszawa, 1996.
15. ДАВО. – Ф. 382, оп. 2, спр. 52, арк. 8
16. Інститут рукопису Національної бібліотеки України імені В.І. Вернадського (далі – ІР НБУВ) – Ф. X, № 18054-18055, Савич А.А. Уніатська українська та білоруська молодь у папських алюмнатах та латинських колегіях XVII – XVIII ст.
17. ІР НБУВ. – Ф. X, № 18052-18053, Савич А. А. Из истории школьного униатского просвещения на Украине в XVII – XVIII вв.
18. Radwan M. *Carat wobec Kościoła greckokatolickiego w zaborze rosyjskim (1795 – 1839).* – Roma-Lublin: Polski Instytut Kultury Chrześcijańskiej, 2001.
19. Тимошенко Л.В. *З історії уніатської церкви на Київщині (XVI – XIX ст.).* – К.: "Міжнародна фінансова агенція", 1997.
20. *Muzeum Czartoryjskich w Krakowie.* – Rkps, 1839.
21. Центральний історичний архів у м. Києві. – (далі – ЦДІАК) – Ф. 442, оп. 413, спр. 3.
22. Крижанівський О.П., Плохій В.П. *Історія церкви та релігійної думки в Україні: У 3-х книгах.* Кн. 3. Кінець XVI – середина XIX ст. – К.: Либідь, 1994.
23. Шостак І. Освітня діяльність римо-католицького духовенства Луцько-Житомирської дієцезії у першій половині XIX століття // *Наукові записки Національного університету "Острозька Академія". – Історичні науки.* Вип. 4. – Острог, 2004.
24. Pruchal D. *Stan badań nad szpitalnictwem w przedrozdiorowej Polsce* // *Roczniki Humanistyczne*, t. XLVII, 1999.
25. Surdacki. M. *Z życia ubogich w szpitalach wielkopolskich w okresie potrydenckim* // *Roczniki Humanistyczne*, t. 39, z. 2, 1991/92.
26. ДАВО. – Ф. 382, оп. 2, спр. 136, арк. 32.
27. Горін С. Чернецтво Східного обряду на українських землях у другій половині XVI – першій половині XVII ст.: ідеал і реалії (на прикладі волинських монастирів) // *Kościoty wschodnie w Rzeczypospolitej XVI – XVIII wieku. Zbiór studiów.* Red. A.Gil, Instytut Europy Środkowo-Wschodniej, Lublin 2005.
28. Потимко О. *Братські шпиталі Львова XVI – XVIII ст.* // *Наукові записки. Збірник праць молодих вчених та аспірантів.* Т. 10. – К., 2005.
29. Giżycki J.M. *Spis klasztorów unickich bazylianów w województwie Wołyńskim.* – Kraków, 1905.
30. *Archiwum Państwowy w Lublinie.* – Z. 79, *Archiwum Lubomirskich.* – sygn.

SUMMARY

This article focuses on the individual aspects of pastoral activity of the greek-uniate church on the territory of Volyn on the basis of unknown archival sources. The main attention is paid to the education of the profile clergy, the women conventual education and hospitals.

Key words: *the greek-uniate church, Volyn, clergy, education, convents, schools, hospitals.*